

Sundsholmen

Natur

Allra längst österut i Horsöarkipelagen ligger Sundsholmen och Jungfruskär på var sida av det djupa Jungfrusund. Båda öarna är ytmässigt mycket små och består till nästan 100 % av gråbergsknallar. Södra delen av Sundsholmen, som ligger på Jungfrusundets västra sida, reser sig vresigt rakt upp ur saltsjön som en väldig grå vägg, kamouflagemålad av tall och en. Den norra kusten möter havet i något mjukare former med smala vikar och sund, vilka ger gott väderskydd. De högsta punkterna på Sundsholmen ligger omkring 15 meter över havet. Den nordligaste delen av ön var vid ett vattenstånd bara några meter högre än i dag, avskuren från själva huvudön. Av sundet återstår idag en djup, smal och mycket skyddad vik; en perfekt naturhamn i lä för all slags vind. I berget strax ovanför har inlandsisen borrarat en jättegryta.

Jungfruskär, som ligger på Jungfrusundets östra sida, är den absolut yttersta utposten mot den vråkande Östersjön. Ön är mindre, lägre, lite rundare och något mer lättillgänglig än sin granne väster om sundet. En väl skyddad naturhamn finns i det nu uppgrundade sundet mellan Hamnholmen och Jungfruskär. Det utsatta läget gynnar inte högre vegetation.

Växtligheten på dessa båda yttersta utposter mot öppet hav är kanske inte sparsam, men inte heller överflödande; ljungtuvor och grovt gräs, vindpinade furor och oböjliga enar dominerar i de otaliga små och stora klippskrevor som skär sönder bergen. Men uppenbarligen finns tillräckligt för att locka och hålla kvar humlor som hemtrevligt surrar mest överallt på ön. Humlornas surrande blandat med vingsmatter från oräkneliga måsar, havets brus och vindens svepande är en mycket påtaglig ljudupplevelse.

Historia

Förhistoria

Eftersom öarna är så små och låga, har de relativt sent stuckit näsan över vattenytan. Den synnerligen utsatta positionen allra längst ut mot öst har förstås också bidragit till att de sent tagits i människans tjänst. Det finns inte på någon ö i grannskapet kända förhistoriska lämningar.

Namn

Ön Sundsholmen kallades under 1800-talet och tidigare för Jungfrusund, alldeles som sundet mellan Jungfruskär och Sundsholmen. Det är inte ovanligt att öar eller orter fått namn efter det sund de ligger invid. Jungfrusundet är en mycket smal passage i den i princip enda farleden nord-syd inomskärs i dessa farvatten. Österut är öppet hav och västerut den fullkomligt söndertrasade skärgården söder om Askö. Idag trafikerad endast av fritidsbåtar, nyttotrafiken går utomskärs. Jungfru-öar har mestadels fått sitt namn efter den heliga jungfrun Maria, Jesu moder, och härstammar oftast från katolsk tid, när hon åkallades i svåra situationer. Namnet Jungfruskär talar för sig självt. Den lilla Hamnholmen, mitt i sundet, är säkerligen uppkallad efter den naturhamn som döljer sig mellan ön och Jungfruskär.

Medeltid

Före fyrarnas tid var man tvungen att söka natthamn när mörkret sänkte sig. Namnen med förledet Jungfru- tillsammans med vetskap om att detta var farleden och att två-tre bra natthamnar finns här, ger oss en vink om att öarna och sundet med största sannolikhet hade viss betydelse under medeltid. Jungfrusundet med närliggande öar omnämns dock inte alls den tidigmedeltida beskrivning vi lite slarvigt kallar kung Valdemars jordebok, och som beskriver segelvägen mellan Utlängan i Blekinge och Reval (nuvarande Tallinn) i Estland. Jungfrusund ligger mittemellan Askö och Hallmare, vilka är de två närmsta platser som tas upp i itinerariet. Men vi vet egentligen inte vad som var utmärkande för de platser som är upptagna, varför just de omnämns. I en lotsningsattest från 1607 bekräftar Sten Ericksson till Torpa att han av styreman Olof i Ytterby blivit lotsad från ”Jungfru Sundh till book ööh” dvs Bokö i Östergötland.

På nordvästra delen av ön, precis under Höga slottet finns en stenröjd yta, på tre sidor omgärdad av en stenmur - delvis byggd som skalmur. Ytan kan ha utgjort hamnplan till nu en helt bortglömd hamn. Platsen eller hamnen omnämns över huvud taget inte i de gamla Horsökartorna. Däremot framgår klart och tydligt på laga skifteskartan att Höga Slottet var förbunden med huvudön via en smal vägbank eller bro. De vikar som finns på öns norra sida måste ha varit fullgoda naturhamnar. Ytterligare ett lika väl skyddat hamnläge finns i det nu uppgrundade sundet mellan Hamnholmen och Jungfruskär.

Bosättning

På den östligaste udden av Sundsholmen ligger en liten husklunga överblickande farleden. Ja, så nära vattnet ligger husen, att passerande båtar av lite storlek tycks gå rakt utanför husknuten -om inte närmre ändå. På Gustaf Klints sjökort från 1797 redovisas tydligt farleden genom Jungfrusund och bebyggelse på Sundsholmen. På 1838 års sjökort kallas hela ön Jungfrusund. När ön först bebyggdes är svårt att utläsa av kartmaterialet, men uppenbarligen före 1790-talet.

Sundsholmen är ingen egen jordregisterfastighet utan hör till Horsö ägovälde liksom flertalet öar söder om Askö. Det finns därmed inga kartor eller andra handlingar upprättade över endast Jungfrusund. Kunskap får sökas i handlingar rörande Horsö.

Storskifteskartan för Horsö från 1814 redovisar lyckligtvis också alla utöar. På Jungfrusund/Sundsholmen är en mycket otydlig byggnad markerad på nuvarande gårdsplanen. Kartan är otydlig och delvis svårläst, men att man ansett

Jungfruholmen bergig med någon småskog är läsligt. I handlingarna berörs inte huset på ön. Inte heller definieras just markytan den ligger inom närmre. En byggnad så långt ut i skärgården borde, på vilken annan ö som helst, varit en fiskebod nyttjad vid utskärsfiske, en lada för det lilla ängshö ön kunde avtvingas eller ett skjul för betande djur att söka vindskydd i -inte ett bostadshus. Men Jungfrusund är undantaget som bekräftar regeln. Ön är uppenbarligen bebyggd redan 1797 och skatteuppbördslängden från 1814 visar att det då fanns ett hushåll om fem vuxna personer på ön. På laga skifteskartan för Horsö, daterad 1864, är fyra byggnader markerade runt gårdsplanen, som brukades som äng. Enligt den tillhörande beskrivningen var dessa boningshus, fähus med foderlada, bod och båthus.

Fiskdiet är nyttig men ensidig i längden och måste kompletteras med lite mjölkprodukter och rotfrukter för att man inte ska gå hädan av skörbjugg. På Sundsholmen finns en jämförelsevis stor stenröjd yta inhägnad av en rejäl stenmur, för att hålla betande djur ute och säkert byggd av sten plockad från åkern.

Jungfrusund, dvs Sundsholmen, var runt sekelskiftet 1900 en flitigt nyttjad hållplats för ångbåtstrafiken i yttre skärgården. Farleden gick ju genom sundet. Det räckte att ”Tjust” eller ”Gamleby” saktade ner farten för att lejdbåtarna skulle kunna gå upp längs sidan för att lasta och lossa gods eller passagerare. Man gick alltså inte in i hamn utan låg mitt i sundet. Här kunde man äntra ångbåten för att fara vidare till kungliga huvudstaden eller gå av för att med egen båt segla vidare hem. Under sensommaren samlades skärgårdens fruktodlare här för att lämna sin frukt för vidare transport till Västervik eller Stockholm.

Jungfruskär

Jungfruskär, tvärs över sundet, hör under Ytterby (på Askö). Här finns idag ingen bebyggelse -men det har funnits. På öns nordvästra udde finns grunder efter två hus, varav ett med spisröse. Inne i en vik mitt emot Hamnholmen finns en rest av en källare med kallmurade väggar. Det har verkligen inte varit något stort slott som legat på Jungfruskär och inte har man försörjt sig på jordbruk. På häradskartan från 1690 står Jungfruskär utskrivet, men ingen bebyggelse är markerad. Namnet står långt ute i sjön och kan nog beteckna lite av varje. Ett sjökort utgivet 1838-40 redovisar bebyggelse på ön, men däremot inte sjökortet från 1797. I skatteuppbördslängden från 1814 uppges ett hushåll, bestående av två män och två kvinnor (barn ej upptagna), på Jungfruskär. På generalstabskartan upprättad 1873-83 är två hus markerade på ön. Ännu år 1898 är en lägenhet benämnd Jungfruskär upptagen under Ytterby.

Bevekelsegrunden till bosättning här i det yttersta havsbandet utan någon som helst möjlighet till jordbruk och knappast ens boskapsskötsel, måste ha varit fisket. Skattehemmanet Ytterby fördes under 1600-talet till Hellerö säteri, därefter till Vinäs. Etablerades bebyggelsen på Jungfruskär som ett fiskeri under något av godsen? Som en parallell till fiskelägena under Fågelvik? Såväl Hellerö som Vinäs ligger ju långt bort från öppen sjö. I en förteckning över fiskelägen 1880 uppges tre fiskare på Jungfruskär fiska med sex ålhomnor. Siffror rörande strömmings och/eller fjällfiske saknas helt. Något som ter sig ytterligt märkligt med tanke på öns läge i förhållande till rika fiskevatten. En stenröjd yta vittnar om behovet av rotfrukter som komplement till fiskdieten.

På den ekonomiska kartan från 1945 är Jungfruskär åter en obebodd holme i yttersta skärgården.

Bebyggelse

Husen på Jungfruskär är borta sedan länge. Endast grunderna återstår, varav den ena med ett spisoröse. Husen lär ha brunnit ner på 1930-talet. Bostadshuset på ön skulle ha varit en ryggåsstuga. På Hamnholmen finns en rest av en källare med kallmurade väggar. En av de sista inhysta på fattighuset i Askö by lär ha varit hustrun till ”klabbsittaren” på Jungfruskär.

Jungfrusund/Sundsholmen är däremot ännu bebyggt. Husens placering på laga skifteskartan överensstämmer dock inte med den verkliga eller rättare dagens placering av husen. I beskrivningen till kartan anges boningshuset $12\frac{1}{2} \times 8\frac{1}{2} \times 2\frac{3}{4}$ alnar under näver och torvtak inrett till stuga, kammare, kök och förstuga med en mur och tvenne eldstäder. Huset var brädfordrat, rödmålad och i hjälpligt stånd. Detta överensstämmer väl med dagens bostadshus, bortsett från läget. Huset har senare försetts med en präktig glasveranda. Det hus som idag ligger i vinkel med bostadshuset, är mycket litet och ålderdomligt, bestående av ett enda rum under öppen ryggås med ett spiskomplex, uppmurat direkt på hälleberget, i rummets mitt. Något sådant hus omnämns inte i kartakten. Denna ryggåsstuga har dock förändrats genom tiderna och säkert haft en så sekundär funktion vid karteringen 1814 att den inte närmre beskrevs. Ursprungligen tycks den ha varit en sedvanlig enkelstuga under torvtak. Takåsen påstås vara en fd fartygsmast, ett inte helt ovanligt sätt att återanvända sådana. Timmerstommarna till de båda husen har med all säkerhet flyttats ut till ön. Det omnämnda fähuset med foderlada bör vara det hus som ligger längst i söder, närmast öns magra betesmarker och på behörigt avstånd från ängen mellan husen. Där ligger också idag ett fd djurstall. Fähuset är på alla ledder mindre än boningshuset, men också rödstruket och under brädtak. Boden anges däremot vara ny och försedd med bräd- och tegeltak. Trots att näringsbasen måste ha varit fiske, finns ingen sjöbod upptagen i beskrivningen, endast ett båthus, som dessutom enligt kartan ligger tydligt uppdraget på land. Båthuset med brädtak är nästan lika stort som fähuset. Är detta den yttersta symboliken för det lika värdet av näringarna?

Farleden är idag markerad av två små fyror, en på Hamnholmen och en på andra sidan farleden, på Sundsholmen. På 1940-talet fanns en automatisk fyr på Hamnholmens nordspets och på Sundsholmen stod, just där fyren står idag, ett sjömärke av trä, en sk stång.

Nuläge

Sedan många år är Sundsholmen inte längre bebodd året runt. Men husen lyser ännu vänligt och välkomnande faluröda ut över farleden. Alla hus på ön söker hukande lä bakom varandra och bakom bergknallarna och tycks ha tryckts ner till marken av den ständiga vinden. Den timrade sjöboden, som fanns på 1930-talet, ligger fortfarande tryggt inne i det stora gloet. Det lilla södra gloet är nu

uppgrundat. Den bild av bebyggelsen laga skiftesvärderingen ger oss, stämmer ganska väl även idag.

Endast fritidsbåtar söker idag natthamn och farleden seglas i princip bara under sommar- halvåret trots att de båda fyrarna blinkar vänligt året om.

Skydd och förordningar

Klass I Natur i östra Småland

Litteratur

Lantmäteriets arkiv

Kalmar läns museums arkiv

Sjöfartsverkets arkiv

Kring en lotsgårds historia. Ragnar Wirsen 1968

Glimtar från gångna tiders skärkarliv. Landstingsbygd Ragnar Wirsen 1962

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2001

Liv och leverna i Eds skärgård. Torsten Gustavsson 1981

Ryggåsstugor i Tjust och Hammarkind. Claes-Göran Petersén 1978